

उज्यालोको खोजी उपन्यासको कृतिपरक अध्ययन

रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली
विषयको स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौँ पत्रको आवश्यकता
पुरा गर्ने प्रयोजनका निमित्त प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

मुना आचार्य

शैक्षिक सत्र २०६०-२०६१

रत्नराज्यलक्ष्मी क्याम्पस

प्रदर्शनी मार्ग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
रत्नराज्यलक्ष्मी क्याम्पस

फोन नं ४२५८८१९

४२३००८४

प्रदर्शनी मार्ग, काठमाडौं

मिति २०६९/१२/२३

शोध निर्देशकको सिफारिस

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्घायअन्तर्गत रत्नराज्यलक्ष्मी क्याम्पसमा नेपाली मूल विषय लिएर अध्ययन गरेकी छात्रा मुना आचार्यले दसौं पत्रको प्रयोजनका निम्ति उज्यालोको खोजी उपन्यासको कृतिपरक अध्ययन शीर्षकको शोधलेखन मेरो निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । शोधकर्ताले परिश्रमपूर्वक तयार पार्नुभएको यस शोधकार्यप्रति म सन्तुष्ट छु । अतः यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका निम्ति रत्नराज्यलक्ष्मी क्याम्पस, नेपाली शिक्षण समितिसमक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मिति २०६९/१२/२३

.....
सह.प्रा. तुलसीमान श्रेष्ठ
रत्नराज्यलक्ष्मी क्याम्पस
नेपाली शिक्षण समिति
प्रदर्शनी मार्ग, काठमाडौं ।

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
रत्नराज्यलक्ष्मी क्याम्पस

फोन नं ४२५८८१९

४२३००८४

प्रदर्शनी मार्ग, काठमाडौं

मिति २०६९/१२/२३

स्वीकृतिपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत रत्नराज्यलक्ष्मी क्याम्पस, नेपाली शिक्षण समितिका छात्रा श्री मुना आचार्य स्नातकोत्तर तह, दोस्रो वर्षको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि तयार पार्नुभएको उज्यालोको खोजी उपन्यासको कृतिपरक अध्ययन शीर्षकको शोधपत्र सोही तहका निम्ति उपयुक्त देखिएकाले स्वीकृत गरिएको छ ।

.....
सह.प्रा.तुलसीमान श्रेष्ठ
शोध- निर्देशक

.....
प्रा.डा. हेमचन्द्र नेपाल
बाह्यपरीक्षक

.....
डा.राम प्रसाद ज्ञवाली
विभागीय प्रमुख

कृतज्ञताज्ञापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत रत्नराज्यलक्ष्मी क्याम्पस नेपाली शिक्षण समितिको स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौं पत्रको प्रयोजन पूरा गर्न उज्यालोको खोजी उपन्यासको कृतिपरक अध्ययन शीर्षकको यो शोधपत्र मैले आदरणीय गुरु तुलसीमान श्रेष्ठज्यूको कुशल निर्देशनमा तयार पारेको हुँ । यस कार्यका लागि निजी व्यस्तताका बीच पनि आवश्यक सरसल्लाह र उचित निर्देशन दिनुहुने निर्देशकज्यूप्रति म हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । यस कार्यका लागि आवश्यक पुस्तकका साथै आफ्नो महत्वपूर्ण समय खर्चिएर उचित सल्लाह, सुभाषण दिनुहुने यस उज्यालोको खोजी पुस्तकका लेखक श्री सीताराम अधिकारी तथा उहाँकी धर्मपत्नी भवानी अर्यालप्रति म हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधकार्यको स्वीकृतिका लागि अवसर मिलाइदिनु हुने विभागीय प्रमुख डा. रामप्रसाद ज्ञवाली प्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । यसैगरी शीर्षक छनौटका लागि आवश्यक सल्लाह दिनुहुने आदरणीय गुरु तुलसीमान श्रेष्ठ प्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । मेरो शोधकार्यको लागि आवश्यक सल्लाह, सुभाषण दिनुहुने रत्नराज्यलक्ष्मी क्याम्पसका गुरु हरिप्रसाद पराजुली, भानु घिमिरे लगायत अन्य गुरुहरु प्रति आभारी छु ।

मलाई जन्म दिएर शिक्षाको यो स्तरसम्म पुग्न सहयोग गर्नुहुने मेरा पिता डा. इन्द्र विलास आचार्य माता सरस्वती आचार्य तथा दाजु भाउज्यू लगायत दिदी भिनाजु साथै यसकार्यका लागि घर व्यवहार समाली समय निकाली हौसला प्रदान गर्नुहुने पति विष्णु हरि पण्डित, सासु डिल कुमारी पण्डित, तथा छोराहरु मीनेश विशेष प्रति पनि हार्दिक कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु । यसैगरी यस शोधपत्र तयार पार्नका लागि सामग्री संकलन देखि लिएर कम्प्युटर टंकन सम्बन्धी कार्यमा सहयोग गर्नुहुने इ.एफ.ए कम्प्युटर सेन्टरलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु । शोधपत्र तयार पार्ने क्रममा विभिन्न पुस्तक, पत्रपत्रिका आदि उपलब्ध गराउने रत्नराज्यलक्ष्मी क्याम्पस पुस्तकालय तथा त्रि.वि. केन्द्रिय पुस्तकालय प्रति हार्दिक कृतज्ञ छु ।

मिति २०६९/१२/२३

.....

मुना आचार्य

रत्नराज्यलक्ष्मी क्याम्पस

प्रदर्शनी मार्ग, काठमाडौं

विषय सुची

पहिलो परिच्छेद

परिचय

	पेज
१.१ विषय परिचय	१
१.२ समस्याको कथन	२
१.३ शोधप्रस्तावनाको उद्देश्य	२
१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा	३
१.५ शोधकार्यको औचित्य, dx र उपयोगिता	४
१.६ शोधकार्यको सीमा	५
१.७ शोधविधि (सामग्री संकलन शोधविधि)	५
१.८ शोधपत्रको रूपरेखा	५

दोस्रो परिच्छेद

सीताराम अधिकारीको जीवनी

२.१ परिचय	७
२.१.१ जन्म र जन्मस्थान	७
२.१.२ बाल्यकाल	८
२.१.३ शिक्षादीक्षा	८
२.१.४ विवाह र सन्तान	९
२.१.५ दाम्पत्य जीवन र पारिवारिक स्थिति	१०
२.१.६ बसोबास	११

२.१.७ आर्थिक अवस्था	१२
२.१.८ कार्य क्षेत्र	१४
२.१.९ भ्रमण	१५
२.१.१० रुचि तथा स्वभाव	१६
२.१.११ लेखनका लागि प्रेरणा र प्रभाव	१७
२.१.१२ लेखनको प्रारम्भ र प्रकाशनको थालनी	१८
२.१.१३ पदक, सम्मान तथा पुरस्कार	२०
२.२ सीताराम अधिकारीको व्यक्तित्व	२०
२.२.१ आन्तरिक व्यक्तित्व	२१
२.२.२ बाह्य व्यक्तित्व	२१
२.२.३ साहित्यिक व्यक्तित्व	२३
२.२.३.१ कवि व्यक्तित्व	२४
२.२.३.२ निबन्धकार व्यक्तित्व	२६
२.२.३.३ लेखक व्यक्तित्व	२६
२.२.३.४ कोशकार एवम् सम्पादक व्यक्तित्व	२७
२.२.३.५ औपन्यासिक व्यक्तित्व	२७
२.२.४ सामाजिक व्यक्तित्व	२८
२.२.५ धार्मिक व्यक्तित्व	३०
२.२.६ राजनीतिक व्यक्तित्व	३१
२.२.७ प्राज्ञिक व्यक्तित्व	३३
२.२.८ बहुभाषी व्यक्तित्व	३५
२.२.९ सीताराम अधिकारीको जीवनी, व्यक्तित्व र साहित्यलेखन बीच अन्तः सम्बन्ध	३६
२.३ निष्कर्ष	३७

परिच्छेद तीन

सीताराम अधिकारीको औपन्यासिक प्रवृत्तिहरु

३.१ परिचय	३८
३.१.१ आलोचनात्मक यथार्थवाद	३९
३.१.२ नारीवादी उपन्यास	३९
३.१.३ प्रगतिवादी दृष्टि	४०
३.१.४ सुक्ष्म मनोविश्लेषण	४१
३.१.५ समतामूलक समाजको परिकल्पना	४१
३.१.६ सामाजिक यथार्थवादी	४२
३.२ निष्कर्ष	४२

परिच्छेद चार

औपन्यासिक तत्वका आधारमा उज्यालोको खोजी उपन्यासको अध्ययन

४.१ परिचय	४३
४.१.१ औपन्यासिक तत्वका आधारमा उज्यालोको खोजी उपन्यासको विश्लेषण	४३
४.१.१ कथावस्तु	४४
४.१.१.१ कथानक स्रोत	४७
४.१.१.२ कथानक ढाँचा	४९
४.१.२ पात्र-विधान र चरित्र चित्रण	५२
४.१.२.१ मुख्य पात्रहरु	५४
४.१.२.२ सहायक पात्रहरु	५७
४.१.२.३ गौण पात्रहरु	६०
४.१.२.४ अन्य पात्रहरु	६६
४.१.३ भाषा शैली	६६
४.१.४ परिवेश	६७
४.१.५ दृष्टिविन्दु	६८
४.१.६ उद्देश्य	६९
४.१.७ द्वन्द्व	७१
४.२ उज्यालोको खोजीमा उपन्यासको संरचना (रूपविन्यास)	७३

४.३ निष्कर्ष

७४

परिच्छेद पाँच

उपसंहार

५.१ सारांश

७६

५.२ निष्कर्ष

८१

सन्दर्भसामग्री

सन्दर्भसामग्रीसूची

अधिकारी, गिताकुमारी (२०५८), साहित्यकार सीताराम अधिकारीको जीवनी व्यक्तित्व र कृतित्व, रत्नराज्यलक्ष्मी क्याम्पसमा प्रस्तुत अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र ।

अब्राहमस, एम.एच.(सन् १९९८), **अ ग्लोसरी अफ लिटरेरी टर्म्स**, ते.सं. इन्डिया : म्याकमिलन इन्डिया लि.।

ढकाल, गौरीनाथ (२०६८), **उज्यालोको खोजी**, काठमाडौं : दीप किरण प्रिन्टिङ एण्ड ट्रेडर्स प्रा.लि ।

प्रधान, कृष्णचन्द्रसिंह (२०५७), “नेपाली उपन्यास”, **साभा समालोचना**, दो.सं., ललितपुर: साभा प्रकाशन ।

फुँयाल, रामचन्द्र (२०६८), **उज्यालोको खोजी**, काठमाडौं : दीप किरण प्रिन्टिङ एण्ड ट्रेडर्स प्रा.लि ।

बराल, कृष्णहरि र नेत्र,एटम (२०५८), **उपन्यास-सिद्धान्त र नेपाली उपन्यास**, (दो.सं.) ललितपुर : साभा प्रकाशन, ।

बस्नेत, कृष्णबहादुर (२०५९), आधुनिक नेपाली उपन्यास, काठमाडौं : दीक्षान्त पुस्तक भण्डार ।

शर्मा, मोहनराज (२०४८), **शैली विज्ञान**, काठमाडौं: ने.रा.प्र.प्र. ।

शर्मा, मोहनराज र खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल् (२०५५), **शोधविधि**, दो.सं. ललितपुर : साभा प्रकाशन ।

श्रेष्ठ, दयाराम (सम्पा.२०५७), **नेपाली कथा भाग-४**, ललितपुर : साभा प्रकाशन ।

त्रिपाटी, डा वासुदेव (२०४८) पाश्चात्य समालोचनाको सैद्धान्तिक परम्परा भाग २ ते.सं. ललितपुर : साभा प्रकाशन ।